

Achtung!

Dies ist eine Internet-Sonderausgabe des Aufsatzes
„Old Georgian *barsabon-i*“
von Jost Gippert (2021).

Sie sollte nicht zitiert werden. Zitate sind der Originalausgabe in
Chitunashvili, Dali et al. (eds.), *The Caucasus between East and West. Historical and
Philological Studies in Honour of Zaza Aleksidze* / კავკასია აღმოსავლეთსა და
დასავლეთს შორის. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი მიძღვნა ზაზა
ალექსიძის დაბადების 85 წლისტავისადმი, 2, 179–196
zu entnehmen.

Attention!

This is a special internet edition of the article
“Old Georgian *barsabon-i*”
by Jost Gippert (2021).

It should not be quoted as such. For quotations, please refer to the original edition in
Chitunashvili, Dali et al. (eds.), *The Caucasus between East and West. Historical and
Philological Studies in Honour of Zaza Aleksidze* / კავკასია აღმოსავლეთსა და
დასავლეთს შორის. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი მიძღვნა ზაზა
ალექსიძის დაბადების 85 წლისტავისადმი, 2, 179–196.

Alle Rechte vorbehalten / All rights reserved:

Jost Gippert, Frankfurt 2022

OLD GEORGIAN *BARSABON-I*

1. In his Old Georgian Dictionary, Ilia Abuladze provides two lemma entries of a noun *barsaboni*, one with the meaning „balsam tree” („ბალზამი, *balsamum*“) and one denoting “a sort of official” („რალაც მოხელეა“).¹ For the former, the dictionary instances a passage from the Hexaemeron of Basil the Great² which deals about the sap of the mastic and balsam trees: სხუა არს ასქინოჲსა გომიზი და სხუა ბარსაბონისა,³ corresponding to Ἄλλο γὰρ τοῦ σχίνου τὸ δάκρυον, καὶ ἄλλος ὁ ὀπὸς τοῦ βαλσάμου in the Greek text.⁴ For the second notion, Abuladze provides the following quotation from fol. 44r of manuscript no. 11 of the Georgian collection of St. Catherine’s monastery of Mt. Sinai:⁵ აჰა ბარსაბონი სომხითისა ... რომელ იყო მფლობელ ქუეყანისა ჩუენისა და აქუნდა ჳელმწიფება დივანთა განგებასა ზედა.⁶ The question arises whether the given meanings can be ascertained and whether the two homonymous terms are interrelated somehow.

2. In the case of the balsam tree, it is clear off-hand that Georgian ბარსაბონი in this sense must be related to its Greek counterpart, βάλσαμον. As a matter of fact, the same correspondence of the Greek word and Georgian *barsabon-i* is attested at least one more time, in Gregory of Nyssa’s treatise on the Nature of Man which was written as an extension to Basil’s Hexaemeron.⁷ In the older Georgian version of the Nyssen’s work preserved in the Shatberdi collection, we read და სხუა არს ძალი მისი ზაფრანსა შინა და სხუა არს ბარსაბონსა შინა და სხუა არს ნერგსა შინა,⁸ which corresponds to Greek καὶ ἄλλο ἐν ἄλλῳ γίνεται, ἐν κρόκῳ, ἐν βαλσάμῳ,

¹ Abuladze 1973: 29b.

² CPG 2835; PG 29, 4–208.

³ „ბას.კეს.-ექუს.დდ. 74.8“, i.e. p. 74, l. 8 in the edition Abuladze 1964, based on ms. Jer. georg. 44, 27v, ll. 9–10 (with the actual reading ბარსაბონისა სხუა). Cf. 2. below for a thorough discussion of the quotation.

⁴ Hom. 5; PG 29, 113A, ll. 15–16. – The first lexicographical source mentioning *barsaboni* as denoting a plant is Sulxan-Saba Orbeliani’s სიტყვის კონა which contains an entry „ბარსაბონი (ბალ[ახი])“ in its manuscript B (H-1658; Abuladze 1965: 100), but without any attestation given.

⁵ „Sin-11, 44r“ in Abuladze 1973: 29b.

⁶ Cf. 3. below for a thorough discussion of the quotation.

⁷ CPG 3154; PG 44, 124–256.

⁸ Ch. 30; ms. S-1141, 57va, ll. 25–27 (cf. Fig. 1); similarly ms. Jer. georg. 44, 102v, ll. 6–7. Cf. Gigenishvili - Giunashvili 1979: 125, l. 32; Abuladze 1964: 228, ll. 11–12.

ἐν μήκωνι „and another (liquid) emerges in another (plant), in saffron (crocus), in balsam, (and) in poppy“.¹ The second Georgian version of the same text, by George the Athonite, comes much closer to the Greek model and uses other terms for the plants throughout:² in და სხუა და სხუა იქმნების · ქურქუმასა შინა და ვალსამოსა და მიკონსა, we have not only *kurkuma-* „curcuma, turmeric“ instead of *zapran-i* „saffron“ and *miḵon-i* „poppy“ instead of *nerg-i* „plant, seed“ but also *valsamo-* „balsam“ instead of *barsabon-i*. The stem *valsamo-*, with no doubt reflecting Gk. βάλσαμο-ν in its later pronunciation, also appears in George’s version of the Hexaemeron, which is again closer to the Greek text; the passage in question reads სხუად არს ცრემლი სჰინოღსად : და სხუად არს გომიზი ვალსამოღსად.³ We further find *valsamo*, e.g., in the Georgian version of the Jewish Antiquities by Flavius Josephus,⁴ translated from Greek allegedly by the Gelati school in the 13th century, as well as the Visramiani, the Georgian adaptation of the Persian epic *Vīs u Rāmīn*; here we read ანღა იზრდების ნაძუი, რათგან ჩემი ხე ვალსამოისა წაიქცა „Now a spruce grows (here), since my balsam tree has fallen“.⁵ In this case, there is a considerable change of meaning involved as the Persian model speaks not of balsam but of a box-tree: به باغ اکنون ببالد سرو و شمشاد که مانده نیست آن شمشاد آزاد „In the garden now grow spruce and box-tree, as that noble box-tree has not remained.“⁶ Considering the awkward wording with the duplicated *šimšād* „box-tree“, it may be assumed that the extant Persian text is corrupted here,⁷ *šimšād* being confused with *balsān* „balsam tree“⁸ as suggested by Georgian *valsamo-*.

2.1 Be that as it may, we may safely posit that Georgian *valsamo-* is borrowed from Gk. βάλσαμον. What, then is *barsaboni*? It has for long been suggested that the Georgian version of Basil’s Hexaemeron was translated from Arabic. As a matter of fact, there is indeed an indication of an Arabic source in the given passage of the Georgian Hexaemeron, in the stem *askino-* reflecting Greek σῆινος „mastic“ with a prothetic *a-* (vs. purely Greek *shino-* in the second version).⁹ This does not explain the shape of Georgian *barsaboni*, however, given that in Arabic, „balsam“ is called

¹ PG 44, 252C, ll. 5-6.

² Ms. Ivir. georg. 49, f. 132v, ll. 8–9 (cf. Fig. 2); cf. Kochlamazashvili 2009: 230.

³ Ms. Ivir. georg. 49, 94r, l. 43 (cf. Fig. 3).

⁴ Flav.Jos. Ant.Jud. 4, 6, 1; 14, 4, 1; 15, 4, 2.

⁵ Visramiani, ch. 36; Gvakharia - Todua 1962:161, ll. 13–14.

⁶ *Vīs u Rāmīn*, ch. 46, v. 66; Todua - Gvakharia 1970: 274.

⁷ Cf. Todua - Gvakharia 1970:274, n. 7.

⁸ Steingass 1963, 197b: „*balasān*, *balsān*, The balsam-tree; balsam; balm of Gilead“. A less probable candidate is Persian *bašām* (< Arabic, cf. n. 18 below) as this would not fit into the metre.

⁹ Cf. Abuladze 1964, 18. For a similar case of prothesis before a Greek word-initial consonant cluster in Arabic cf., e.g., *aqrabādīn* „medicament“ < Gk. γράφειδιον „notebook“, vs. Persian *qarābādīn* with vowel epenthesis which yielded Georg. *ḡarabadin-i* „medical manuscript“.

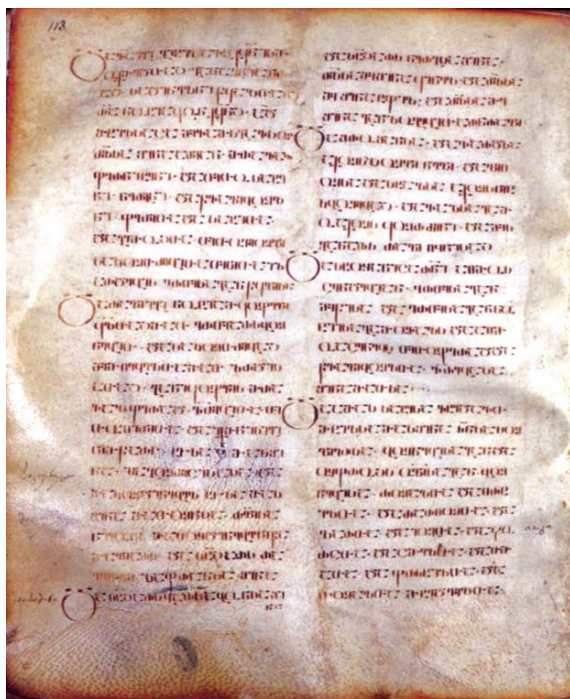

Fig. 1. Ms. S-1141, f. 57v

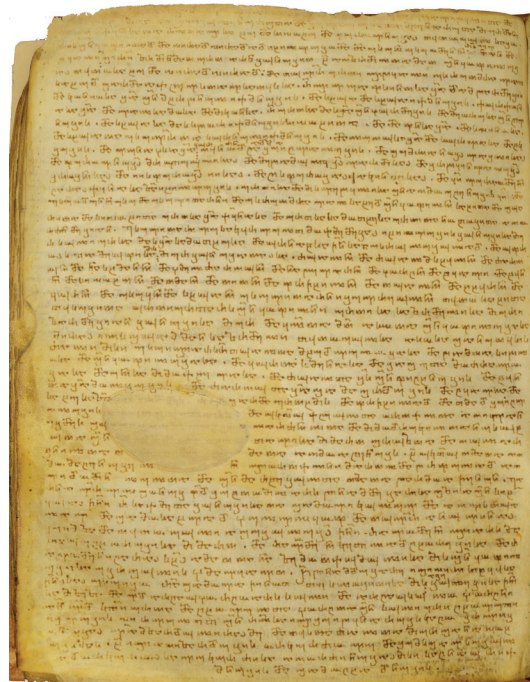

Fig. 2. Ms. Ivir.georg, 49, f. 132v

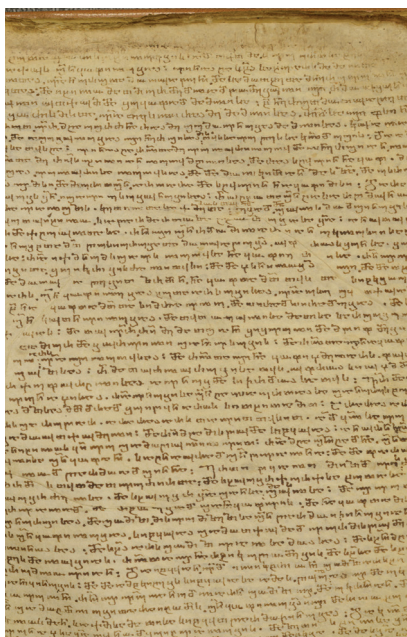

Fig. 3. Ms. Ivir.georg. 49, f. 94r

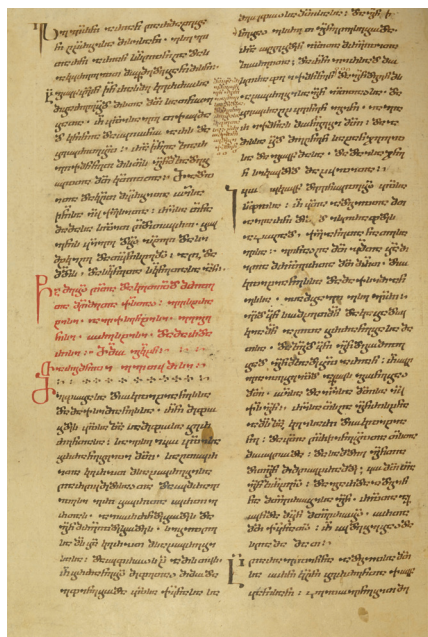

Fig. 4. Ms. Ivir.georg. 2, f. 113v

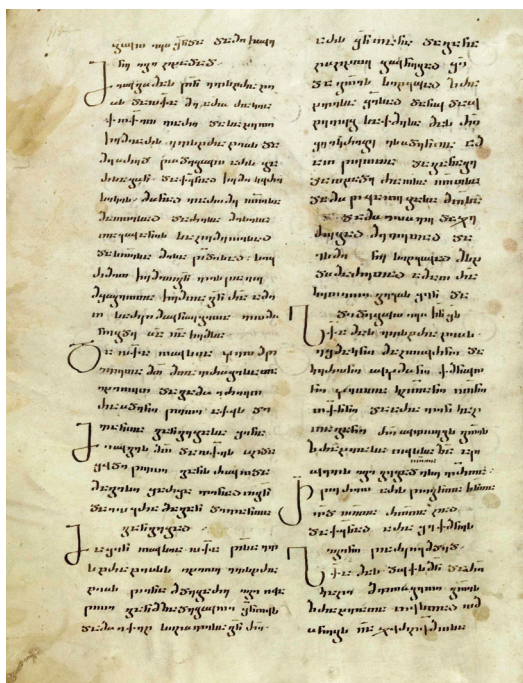

Fig. 5. Ms. A-95, f. 541v

balsam, *bilsām*, *ba(y)lasān*, or *bašām*,¹ with none of them containing an *r* or a second *b*. In contrast to this, an *r* is found in Armenian *aprsam*, which actually occurs in the given context in the translation of Gregory of Nyssa's treatise; here we read *ew ayl yaylowm lini i k'rk'mi, yaprsami, i mekoni* „and another one emerges in another one, in curcuma, balsam, and poppy“². Arm. *aprsam* clearly agrees with Syriac *apūrsāmā* (variant *pūrsāmā*)³, which in the same language contrasts with *balsamōn*, clearly a copy of Greek βάλσαμον⁴ as indicated by its being glossed by *pūrsāmā* in the translation of Galen's *De Simplicibus*;⁵ one of these terms is likely to have been used in the corresponding passage of the Syriac translation of the Nyssen's treatise but unfortunately, the only manuscript witness of this text, ms. Vat.sir. 106 of the Bibliotheca Apostolica Vaticana, is illegible at the lines in question.⁶ Armenian, too, does know the Greek word; in the form *balsamos* it appears in the translation of Basil's Hexaemeron right at the position of Georgian *barsaboni*: *k'anzi aylazgi kerparans owni hoyzn caṛoyn, or anowaneal koč'i sk'inōs, aylazgi kerparans owni hoyzn balsamos caṛoy* „for the sap of the tree that is called mastic has another appearance, (and) the sap of the balsam tree has another appearance“.⁷

2.2 What, then, is the relationship of Georgian *barsaboni* to the other terms mentioned? As a matter of fact, most of the latter have already been treated etymologically, including the assumption of mutual borrowing.⁸ The most likely scenario assumes a Semitic root represented by Arabic *bašām* together with Hebrew *bašām*⁹ and Syriac *besmā*,¹⁰ which yielded Greek βάλσαμον as a loanword;¹¹ this was then borrowed into Armenian as *balsamos* and into later Georgian as *valsamo-*, but also re-borrowed into Semitic languages in forms like Syriac *balsamōn* or Arabic *balasān* (with the latter yielding Persian *bal(a)sān*¹² and Middle Arm. *balasan*).¹³

¹ More exactly, *bašām* denotes a shrub named the „Arabian balsam tree“ (*Commiphora gileadensis*); cf. Löw 1874, 73, no. 53: „Balsamstrauch“.

² Ch. 32; Vardanyan 2008: 212–213.

³ Brockelmann 1928: 43b and 602a. The variant appears once in the Syriac Bible, in Sir. 24.15, corresponding to *balsamum* in the Latin Vulgate; the Greek text has ἀτμός „steam“ instead. The meaning of Latin *balsamum* is matched by Georgian *aḡmur-i* „balm“ in the Bakar Bible while the Oshki and Mexeta Bibles have *gundruḡi* „incense“. In the Armenian (Zohrab) Bible there is no equivalent of the term (Sir. 24.21).

⁴ Brockelmann, 1928: 76b; Löw 1881: 74, no. 53.

⁵ Merx 1885: 254, l. 2.

⁶ F. 73rb, l. 5–7, where only *maqōnā* = Gk. μῆκων is discernible; cf. <https://digi.vatlib.it/pub/digit/MSS-Vat.sir.106/iiif/Vat.sir.106-0151-fa-0073r.jp2/full/945/0/native.jpg>.

⁷ Barseł 1830: 101, ll. 5–8.

⁸ Cf., among others, de Lagarde 1866: 17; Hübschmann 1895: 107; and other authors mentioned above.

⁹ Gesenius 1962, 119b: „1. Wohlgeruch“; „2. Balsampflanze“.

¹⁰ Brockelmann 1928: 80b: „odor“; cf. also Löw 1881: 73–74, no. 53.

¹¹ Lewy 1895, 41; Frisk 1960: 217 (but cf. also Frisk 1972: 48).

¹² Cf. n. 16 above.

¹³ Cf. Hübschmann 1892: 258, no. 7. and 1895: 263, no. 20.

In contrast to this, an Iranian source has been sought for the forms with a *p* and an *r* (Syr. (*a*)*pūrsāmā* and Arm. *aprsam*),¹ with Manichaean Middle Persian *aḫursām* having shown up as a possible inner-Iranian witness.² This was in turn proposed to be a borrowing from Greek, viz. of the compound ὀποβάλαμον denoting either the „sap of the balsam tree“ (cf. ὀπὸς τοῦ βαλσάμου in the quotation from Gregory of Nyssa above) or the „balsam tree producing sap“; a formation that was also borrowed into Semitic, with the Syriac variants *ʾpwblsmwn*, *ʾpwlysmwn*, and *ʾpwlsmwn*³ showing that the word tended to be shortened by haplology.⁴ Indeed, the equivalence of Arm. *aprsam* and Gk. ὀποβάλαμον is paramount in a passage from the History by Movsēs Xorenac‘i which alludes to an episode narrated in Flavius Josephus’ *Antiquitates*:⁵ Վկայէ այսմ բանիս եւ Յովսէպոս ի ճառին, որ վասն ապրսամին պատմէ, այսպէս ասելով. «Պոմպէի հուպ յԵրիքով հասանէն աւետիք մահուանն Միհրդատայ» – „These words were also witnessed to by Josephus in the report that he tells about the *aprsam*, saying thus: ‘Close to Jericho, Pompeius received news about the death of Mihrdat’.⁶ The corresponding passage of the *Antiquitates* runs: καὶ μετ’ οὐ πολὺ Πομπηίῳ στρατιὰν ἐπ’ αὐτὸν ἄγοντι καθ’ ὁδὸν ἀφικόμενοί τινες ἐκ πόντου τὴν Μιθριδάτου τελευτὴν ἐμήνυσον τὴν ἐκ Φαρνάκου τοῦ παιδὸς αὐτῷ γενομένην. Στρατοπεδευσάμενος δὲ περὶ Ἱερικοῦντα, οὗ τὸν φοίνικα συμβέβηκε τρέφεσθαι καὶ τὸ ὀποβάλαμον μύρων ἀκρότατον, ὃ τῶν θάμνων τεμνομένων ὀξεὶ λίθῳ ἀναπιδύει ὥσπερ ὀπός... – „and shortly afterwards, Pompeius, who was moving his army against him (Hyrchanus), was informed by some people coming from the Pontos about the death of Mithridates, caused by his own son Pharnakes. Having camped close to Jericho, where the date palm happens to grow and the balsam, highest of the unguents, which by its shrubs being incised with a sharp stone oozes out like sap...“.⁷ In the Georgian version of the latter text, we read the more explicit rendering *sze valsamoy*, lit. „balsam milk“: ხოლო დაიბანაკა იერიხუნტოს თანა, სადა ფვნიკთა ზრდაჲ შეემთხუევის და სადა სძე ვალსამოჲ უმწუერვალესი მჰჰრონთაჲ, რომელსა ქვითა რაჲ მახვლითა მოეკუეთებოდიან ეკალნი, გამოვლინების მას ვითარ სძე.⁸

2.3 For Georgian *barsaboni*, all this does not help. There is no doubt that there must be a relation to Greek βάλαμον, clearly manifesting itself in the nominative ending *on* preserved in it, but the substitution of *λ* by *r* and *μ* by *b* seems unpar-

¹ Hübschmann 1895; 107, no. 57.: „aus dem Persischen?“.

² Henning 1940; 44; cf. also Durkin-Meisterernst 2004: 15a.

³ Brockelmann 1928; 39b.

⁴ Cf. Henning 1940: 44, where reference to the Syriac forms is missing.

⁵ Hübschmann 1895; 107, no. 57, where „Cap. IV, 1“ is misprinted for „Cap. 4, 1“.

⁶ MX 2, 15, 9 (p. 130, ll. 8–10 in the edition Abelean / Yarowt‘iwnian 1913).

⁷ Flav.Jos. Ant.Jud. XIV.3.4–4.1 (XIV.53–54).

⁸ Ch. 14, 4, 1; Melikishvili 1988: 272, 16–18.

alleled in direct loans from Greek. Therefore an unidentified intermediary language might be supposed here.

3. The case of Abuladze's second *barsaboni* is quite different. The attestation of ms. Sin. georg. 11 given in the dictionary is not from a homily but from a hagiographical text, viz. the passion of Ss. Eustratius, Auxentius, Eugenius, Mardarius and Orestes, usually assigned to the 13th December,¹ which also exists in Greek,² Latin,³ and Armenian.⁴ Excluding brief accounts in the synaxaria,⁵ a total of twelve witnesses have been adduced for the Georgian version of the passion;⁶ in their presumptive chronological order, these are: mss. Sin. georg. 11 (10th c.), 34v–65v; Ivir. georg. 17 (10th–11th cc.), 140r–169v; A-95 (11th c.), 538r–558v;⁷ A-1104 (11th c.), 114–126;⁸ H-1347 (11th–12th cc.), 159v–173r; Kut. 5 (12th–13th cc.), 236v–256v;⁹ A-128 (12th–13th cc.), 306r–323v; Ivir. georg. 2 (ca. 13th c.), 113v–125r;¹⁰ A-1390 (15th c.), 58r–63v; H-2077 (1736 CE), 299v–308r; Q-112b (1801 CE), 1r–37v; and H-1370 (1871–1884 CE), 17r–32r. Of these, three must be put aside off-hand: (i) ms. A-1104 does not contain the passion at all,¹¹ the folio numbers given suggesting that there was a mere confusion with Ivir. georg. 2; (ii) the fragmentary text contained in A-1390, 58r–63v belongs not to the present passion but to the legend of St. Eustathius (Placidus);¹² and (iii) ms. H-1370 contains,

¹ BHG 646; for details see below.

² PG 116, 467–506.

³ Flor.Cas. 1877: 193b–205a.

⁴ Vark^c 1874: 435–475.

⁵ Mss. A-97, A-193, H-2211, Ivir. georg. 30, Jer. georg. 24–25, and Sin.georg. 4; Gabidzashvili 2004: 188, no. 343.

⁶ Gabidzashvili 2004: 188, no. 341.

⁷ Formerly referred to as pp. 1117–1158 (cf. Kekelidze 1957: 170, no. 111).

⁸ Not adduced by Gabidzashvili 2004 but by Kekelidze 1957: 170, no. 111.

⁹ Formerly referred to as Gelati 5 (cf. Kekelidze 1957: 170, no. 111).

¹⁰ The ms. (from paper) was formerly referred to as belonging to the Hermitage of the Prophet Elias (Kekelidze 1944: 133 n. 3; cf. Ilia Pantsulaia's catalogue in ms. A-1141, 25–27), with the folio numbers given as 114v–126r (Kekelidze 1957: 170, no. 111; Gabidzashvili 2004: 188, no. 341).

¹¹ Cf. the description in Sharashidze 1954: 84–86.

¹² 20th September: BHG 641; PG 105, 376–417. The incipit and desinit given by Sharashidze (1954, 488–489) clearly suggest that the text agrees with the first redaction of the legend of St. Eustathius (Kekelidze 1957: 125, no. 71; Gabidzashvili 2004: 187, no. 337) as contained, among others, in mss. Sin. georg. 25 (erroneously styled S-25 by Gabidzashvili), 206–213 and Ivir. georg. 28, 65r–87v, rather than the second redaction (Kekelidze 1957, 125 no. 72; Gabidzashvili 2004, 186–187, no. 336) contained in mss. Ivir. georg. 17, 103r–115r and H-2077, 294v–299v, or other versions (Gabidzashvili 2004: 186, nos. 334 and 335). Cf. the incipit (A-1390, 53r), given as ...სა ზედა. წარმართი იყო და მონყალე იყო ყოველთა ჭირვეულთაჲ... by Sharashidze, with ესე წარმართი იყო სჯული-სა ზ(ედ)ა და შემწეჲ ყ(ოვე)ლთა ჭირვეულთაჲ, შიშუელთა შეჰმოსდა სამოსლითა... in Ivir. georg. 28, 65v, ll. 1–3 (vs. და იყო წარმართ რჩულითა ხ(ოლო) საქმეთა სიმართლისაჲთა შემკულ იყო. რ(ამეთუ) ჴელსა აღუპყრებდა ჭირვეულთა შეენყოდა დაშჯილთა და მრავალთა იჴსნა in Ivir. georg. 17, 103va, 20–22), and the desinit (A-1390, 63v), ამას ღამესა დაფარულად წარვიდეთ და ნათელს ვიღებდეთ და ხვალე წარვიდეთ ადგილსა მას, რომელი იგი იხილე, რათა კუალადცა გაღირსოს და გამოგეცხა[დოს]..., with (ან მოვედ) ამას ღამესა:

on ff. 17r–32r, a special redaction of the passion of Queen Ketevan, not the legend of Eustratius.¹ In addition, the text in ms. A-128 (306r–323v) has for long been assumed to represent a second redaction as suggested by its different incipit.² As Korneli Kekelidze pointed out,³ the remaining (eight) witnesses can still be assigned to two different redactions, an older one, allegedly representing a pre-metaphrastic Greek text, found in mss. Sin. georg. 11 and A-95, and a younger one, being a translation of the text subsumed under the metaphrases by Symeon the Logothete,⁴ in Ivir. georg. 17. Beyond that, there are manuscripts that contain a „mixed“ text, beginning with the older and ending with the younger redaction; this is true, according to Kekelidze, for Kut. 5 and Ivir. georg. 2.⁵ In the latter codex, Euthymius the Athonite is named as the translator (f. 113va: თარგმნილი ევთემისი);⁶ the same note is also found in ms. A-128 (f. 306r).⁷ To illustrate the divergences between the three versions, a few lines of the introduction (Chapter I in the edition of the Greek text; Table I) and of the transition from the introduction to the following chapter (Chapter II; Table II) may suffice here.

Table I: Passion of Ss. Eustratius and companions, Introduction (incipit)		
Ivir. georg. 17, 140ra, ll. 7–21 (inc. = H-2077, 284v)	Ivir. georg. 2, 113va, ll. 23–34 (inc. = H-1347, 159v; Kut. 5, 236v; Q-112b, 1r)	Sin. georg. 11, 34v, ll. 4–10; A-95, 538rb, ll. 1–12
შეფობასა დიოკლეტიანესსა და მაქსიმიანესსა :		
ყ(ოვე)ლივე მეფობაჲ ჰრომთა და ბერძენთაჲ აღვსებულ ⁸ იყო : ბოროტითა მით კერპმ-სახურებითა (!) :	რ(ომელ)ნი მეფობდეს ყ(ოვე)ლსა ზ(ედ)ა სამეფოსა (სამეფოჲსა Sin.) ბერძენთასა : სავსე (სავსე A-95) იყო (აყო Sin. 11) ყ(ოვე)ლი საბრძენებელი მ(ა)თი : საცთურითა კერპთ მსახურებისა წარწყმედისაჲთა	

ნათელი მოვიღოთ ფარულად და ზვალე წარვიდეთ ადგილსა მას... in Ivir. georg. 28, 68r, ll. 25–26 (vs. (მოვედ უკუე) ამას ღამესა და მოვიღოთ ნათლისღებაჲ რ(ამეთუ) მის მ(იე)რ შეენყნარებიან მას ს(რულია)დ მ(ო)რწმენნი მისნი... in Ivir. georg. 17, 105va, ll. 13–15).

¹ Under the 13th September; cf. Sharashidze 1948: 328–329.

² Beginning with მეფეყოფასა instead of მეფობასა; cf. Kekelidze 1957: 170, no. 112 and Gabidzashvili 2004: 188, no. 342. By error, A-128 is also subsumed under no. 341 in Gabidzashvili's work.

³ Kekelidze 1962:133 with n. 3.

⁴ The subsumption, manifesting itself in the inclusion of the legend in volume 116 of the *Patrologia Graeca*, cannot be upheld, given that the extant Greek text appears in pre-metaphrastic manuscripts (cf. Ehrhard 1897, 61) and was translated into Latin already at the end of the 9th century (cf. Gippert - Macé 2018: 102).

⁵ Styled „გელათის № 5“ and „ათონის ილიას სკიტისა № 6“ in Kekelidze's article.

⁶ Cf. Fig. 4.

⁷ Cf. Bregadze et al. 1976: 127.

⁸ Corrected from აღსრულებულ.

და ყ(ოველ)ნი კ(ა)ცნი შური- თა : ურთიერთას განცოფე- ბულ იყვნეს და ბოროტად წარუმართებოდეს ესევე(ითა) რისა მის მსახურებისა მ(ი) მ(ა)რთ კერპთაჲსა :	და უმრავლესი (უმრავლესი Sin.) ერი შურითა ურთიერთას (ურთიერთარს Sin.). აღორძნდებოდეს და გ(ა)ნმრ(ა)ვლდე- ბოდეს . სიბილწესა მ(ა)ს შ(ინ)ა კერპთ მსახურებისასა:
--	--

Table II: Same, end of the introduction and beginning of the following chapter		
Ivir. georg. 17, 140rb, l. 21 – 140va, l. 8	Ivir. georg. 2, 113vb, ll. 8–16	Sin. georg. 11, 34v, l. 19 – 35r, l. 2; A-95, 583rb, l. 28 – 583va, l. 7
შემდგომად მრავალთა სატანჯველთა . უკუანაჲსკ- ნელითა მით გ(ა)წინებითა სიკ(უ)დ(ი)ლისაჲთა დაისა- ჯებოდინ :	და (+ ამისსა Ivir. 2) შემდგომად (+ მისსა A-95) მიეცნენ სატან- ჯველსა და გუემასა (გუჭმასა Ivir. 2) : და დაისაჯნენ სიკუ- დიდ (სიკვდიდ A-95) მახვლითა :	
წყო უკუე დევნულებაჲ ყ(ოვე)ლსა ს(ო)ფელსა :		შა იყო დევნულებაჲ დიდი ქ(რისტ)ეანეთა ზედა ყ(ოვე)- ლსა ქ(უე)ყ(ა)ნასა :
რ(ამეთუ) ყ(ოვე)ლთა ადგილთა მთავარნი დიდად ისწრაფდეს : აჲოცად ყ(ოვე)ლთავე (< Ivir. 2) ქ(რისტ)ეანეთა (+ ნათესავსა Ivir. 2)		რ(ამეთუ) მთავარნი იგი ქ(ა)- ლ(ა)ქისანი განკრძალულ იყვნეს ყ(ოვე)ლითა (მრავლ- ითა A-95) მოწრაფებითა : რ(ათ)ამცა წარწყმიდეს (წარწყმიდეს Sin. 11) ყ(ოვე)- ლი ნათესავი ქ(რისტ)ეანეთაჲ (ქ(რისტ)ეანეთაჲ Sin. 11) :

3.1 The passage quoted in Abuladze’s Dictionary is from Chapter XIII of the passion, which introduces one of the co-martyrs of Eustratius’, a certain Mardarius. The term *barsaboni* occurs only in the older redaction of the Georgian version; for the sake of illustration, both redactions are contrasted here with the relevant context (Table III).

Table III: Beginning of Chapter XIII		
Ivir. georg. 17, 149ra, l. 16– 149rb, l. 12	Ivir. georg. 2, 117va, ll. 6–21	Sin. georg. 11, 44r, ll. 8–23; A-95, 544vb, ll. 6–28
ჲ(ოლო) იყო კ(ა)ცი ვინმე მარდარი სახელით : უსწავლელი მსოფლიოჲ (სოფ~ლიოჲ [!] Ivir. 17) :		შა იყო კაცი ვინმე სახელით მარდარიოს : და იყო იგი უმ- შუიდეშს ყ(ოვე)ლთა კაცთა უმეცრებით და ცხონდებოდა იგი ზომით

და (რ(ომე)ლსა Ivir. 2) აღეშენა მათ დღეთა შ(ი)ნა სახლი და დაჰბურვიდა მას :	და მათ დღეთა აღეშენა მისთვის სახლი და დაჰბურვიდა იგი სართულსა თვსსა (თუისსა Sin. 11) :-
და (ამ(ა)ნ Ivir. 2) მიხედნა და იხილნა წ(მიდა)ნი იგი და შ(ორი)ს მათსა წ(მიდა)ჲ ევსტრატი : (< Ivir. 2) ვ(ითარც)ა ბრწყინვალე ვასკულავი (ვარსკულავი + წ(მიდა)ჲ ევსტრატი Ivir. 2) :	შა მიჰხედა (< Sin. 11) და (ვ(ითარ) Sin. 11) იხილნა მ(ა)-ნ (< Sin. 11) წ(მიდა)ნი იგი მან (< A-95) მი-რაჲ-ასხმიდეს მათ და (< Sin. 11) იხილა მათ შ(ორი)ს ვ(ითარც)ა ვარსკულავი ბრწყინვალეჲ წ(მიდა)ჲ (< Sin. 11) ევსტრატის
და ადრე გარდამოჴდა სართულით	
და ჰ(რ)ქ(უ)ა ცოლსა თ(ვ)სსა :	და ჰრქუა ცოლსა თვსსა (თუ-ისსა Sin. 11) :
სომხურითა ენითა : (+ ვ(ითარმე)დ Ivir. 17)	ՇՅԱ (აჰა A-95) ԲԱՐՏԱԲՈՆԻ სომხითისაჲ
ხედავა დედაკ(ა)ცო ო(ვფალს)ა ჩ(უე)ნისა ამის (ამის ჩ(უე)ნისა Ivir. 2) ქ(ა)ლ(ა)ქის(ა)სა :	იხილე ჟ დედაკაცო რ(ომე)ლი იყო მფლობელი ქ(უე)ყ(ა)ნისა ჩ(უე)ნისაჲ :
რ(ომელ)ი ესევ(ითა)რსა დ(იდე)ბ(ა)სა შინა იყო ნათესავთასა :	და (< A-95) დიდებული
და ესრეთ დ(იდე)ბ(უ)ლ იყო მჴედრობასა შინა :	და ბრწყინვალე (ბრწყინვალე A-95) სიმდიდრითა და (შა A-95) აქუნდა (აქვნდა A-95) მას ჴელმწიფებაჲ დივანთა განგებასა ზ(ედ)ა

Considering the epithets applied to the „brilliant“ Eustratius, Abuladze’s assumption that *barsaboni* might be the title of an „official“ (მოხელე) seems well founded even though the second redaction has no such designation. However, further comparison with the Greek, Latin, and Armenian texts suggests a different solution, all three supporting the wording of the later Georgian redaction as shown in Table IV.

Table IV: Beginning of Chapter XIII in Greek, Latin, and Armenian		
PG 116, 479C, ll. 1–10	Flor.Cas. 197b, ll. 23–31	Vark ‘ 448, l. 29 – 449, l. 9
Μαρδάριος δὲ τὸς ἀνὴρ, ἰδιώτης τῶν τύχῳ καὶ ἐν ἀνταρκείᾳ βίωων,	<i>Nardarius interea quidam vir idiota in sufficientia vivens;</i>	Մարդարիոս ուն ռամիկ գոյով լցեալ աւուրբբ և քաղաքավարեալ արդարութեամբ յաւուրսն յայնոսիկ

οἶκον ἑαυτοῦ κατασκευάσας ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἔσκεπε τὸ δωματίον·	<i>domum sibi in illis diebus construxerat. quam domate tegebat.</i>	շինէր յարկս բնակութեան ինքեան . և ՚ի ասանեաց անտի մինչդեռ ծածկէր զձեղունս տանն՝ Հայեցեալ գիտէր,
Ἀτενίσας δὲ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, εἶδε μέσον αὐτῶν ὡς περιφανῇ ἀστέρα τὸν ἅγιον Εὐστράτιον,	<i>prospiciens sanctos. cernit in medio eorum quasi fulgens sidus eustratium.</i>	և տեսանէր դսուրք վկայսն Աստուծոյ, զի կապանօք անցուցանէին ընդ պողոտայն որ էր մերձ ՚ի գեօղն յայն: Ետես ՚ի մէջ սրբոյն գերանելին Եւստռատիոս կապեալ ձեռս յետս, և ծանեաւ վաղվադակի.
καὶ ταχὺ κατελθὼν ἀπὸ τοῦ δωματίου	<i>et confestim desiliens ex domate;</i>	և փութացեալ էջ անտի,
εἶπεν τῇ γυναικὶ αὐτοῦ	<i>dixit uxori suae</i>	և ասէ ցկինն իւր
τῇ ἁρμενίων διαλέκτῳ·	<i>armeno sermone.</i>	գրուցատրութեամբ ՚ի բարբառ հայերէն.
ὁρᾷς ὃ γύναι τὸν κύριον τῆς περιοικίδος ἡμῶν ·	<i>Cernis o mulier convicaneum nostrum.</i>	Ո՛վ կին, տեսանե՞ս գտէրն մեր Էւստրատիոս անունեալն Կիւրիւկոս, ¹ զիշխանն ամենայն շրջաբնակութեանս մերոյ,
τὸν ἐν τοσαύτῃ περιφανείᾳ γένους καὶ χρημάτων ὑπάρχοντα·	<i>tanta gloria generis et possessio-num qui fuerat gloriosus;</i>	զի ՚ի բաց լքեալ արիամարիեաց զգերապատիւ զայնքան և զայնպիսի մեծութիւն և զփառս աշխարհիս,
καὶ ἐν τηλικαύτῃ στρατείᾳ διαπρέψαντα ·	<i>quantaque militia splendidus;</i>	և զամենայն երևելի փարթամութիւն ընչից և ազգի և ստացուածոց, և զքաջամարտիկ զինուորութիւնն զոր ոչ որ ունէր նման նմա ՚ի մէջերկրայքս ամենայն.

As we see, all three versions agree with the later Georgian redaction in stating that Mardarius spoke with his wife in Armenian, the language being denoted as Եօմեօրո յծս in the former and ἁρμενίων διάλεκτος, *armenus sermo*, and բարբառ հայերէն in the latter. As a matter of fact, the explicit information that Mardarius spoke Armenian led to a highly remarkable peculiarity in the transmission of the Greek version in that several manuscripts preserving it contain, mostly as marginal glosses, re-translations of the Greek utterances into Armenian, independent of the existing Armenian version.²

¹ Var.lect. Կիւրիկիոս; Vark' 1874: 449, n. 1. The name is distorted from something like Kyrisikēs, cf. below.

² For details cf. Gippert - Macé 2018 and forthcoming.

Nevertheless, considering the word *barbar* used in the latter, we might suppose that the unparalleled „title“ *barsaboni somxitisa-y* occurring in the older Georgian redaction might instead refer to the language of Armenia, too.

3.2 Indeed, there is further evidence for this. With a variant *basaboni*, the word occurs once more in the older redaction of the legend, in Chapter VII where Eustratius is for the first time interrogated by his prosecutor, a duke named Lysias, about his origin, his name, and his religion. Eustratius' own reply is illustrated in Table V.

Table V: From Chapter VII		
Ivir. georg. 17, 144va, ll. 4–14	Ivir. georg. 2, 115va, ll. 30–37	Sin. georg. 11, 39r, ll. 18–23; A-95, 541va, ll. 2–12 ¹
„(რ)ქ(უ)ა მას წ(მიდამა)ნ ევსტრათი :		შიუგო მას წ(მიდამა)ნ ევსტრათიოს და ჰრქუა
ქ(ა)ლ(ა)ქისა (+ გან Ivir. 2) არავრაკინელთაჲსა : (არავრაკელ- თაჲსა Ivir. 2) ვარი მე :		მე არორაკია ² ქ(ა)ლ(ა)ქ(ი)თ ვარი
ევსტრათი ს(ა)ხელით კვრსიკე ³ : წოდებულ (წოდებული Ivir. 2) არს (< Ivir. 2) მ(ა)მ(უ)ლისა მის ენისაგ(ა)ნ :		და სახელი ჩემი არს ევსტრა- ტიოს და მეორედ წოდებულ ვარ (არს A-95) ბარსაბონ (ბასაბონ Sin. 11) და ქ(უე)- ყ(ა)ნაჲ ჩემი კვრისიკეს (კურისიკის Sin. 11) :
ხ(ოლო) მონაჲ ვარ მ(ე)ფისა ყ(ოველ)თა (ყ(ოველ)თა მ(ე)ფისა Ivir. 2) ლ(მრ)თისაჲ . და თ(ა)ყუ(ა)ნის საცემელისა (+ ძისა მის- ისა Ivir. 2) ი(ესო)ჲ ქ(რისტწ)სი : და წ(მიდ)ისა ს(უ)ლისაჲ (ს(უ)- ლისა წ(მიდ)ისაჲ Ivir. 2) :		მონაჲ ვარი მე ლ(მრ)თისა მაღლისაჲ და ძისა მისისა თაყუანის საცემელისაჲ (თაყუანისაჲცემელისაჲ Sin. 11) და სულისა მისა (მისისა Sin. 11) წ(მიდ)ისაჲ

That კვრისიკეს is not the name of the native country of Eustratius (as suggested by the wording in the older redaction) but his own second name⁴ becomes clearer if we compare the other text versions as illustrated in Table VI.

Table VI: Same in Greek, Latin, and Armenian		
PG 116, 473C, ll. 1–6	Flor. Cas. 196a, ll. 5–10	Vark ¹ 441, l. 36 – 442, l. 3
Ὁ ἄγιος Εὐστράτιος εἶπεν ·	<i>Miles christi ad haec.</i>	Մուրքն Եւստրատիոս ասաց ·
Ἐκ τῆς Ἀραυρακηνῶν ὄρειται πολιχνῆς,	<i>araucenorum oppido mihi ori- undo;</i>	ՀԱՐԱՐԱՍԿԱՏԵՈՂ ՔԱՂԱՔՆ ԵՄ Եւ ազգաւ և տո՛ւմիւ,

¹ For the passage from A-95 cf. Kekelidze 1962: 132–133. Cf. Fig. 5.

² The last three characters added prima manu above the line in Sin. georg. 11.

³ Corrected from კვრსიკე in Ivir. georg. 2.

⁴ Cf. Kekelidze 1962: 133 for this suggestion.

Εὐστράτιος τοῦνομα, Κυρισίκης τὴν ἐπωνυμίαν, τῇ πατρὶα διαλέκτῳ,	<i>eustratius nomen est cognomento</i> <i>cirisicis praenominatus paterna</i> <i>lingua.</i>	և անուն իմ Եւստրատիոս կոչի.
δοῦλος δὲ ὑπάρχω τοῦ Δεσπότης τῶν ὅλων θεοῦ, καὶ τοῦ προσκυνητοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.	<i>servus existens dominatoris</i> <i>omnium dei; et ihesu christi filii</i> <i>eius; et sancti spiritus ipsius.</i>	ծառայ եմ ես արարչին իմոյ արարողին գերկինս և գերկիր և խոստովանող Որդւոյ նորա Յիսուսի Քրիստոսի և ամենասուրբ Հոգւոյն.

Even though just the Armenian version omits the information on the second name here,¹ it is obvious that the Georgian მეორედ ნოდებულ ვარ ბარსაბონ და ქუეყანა ჩემი კუროსიკეს is just a clumsy rendering of Κυρισίκης τὴν ἐπωνυμίαν, τῇ πατρὶα διαλέκτῳ, with ბარსაბონ და ქუეყანა ჩემი standing for something like *ბარსაბონსა ქუეყანისა ჩემისასა „in the idiom of my country“, which was later clarified to მამულისა მის ენისაგან.

3.3 If *barsaboni* can thus be established as meaning „language, idiom“, the question arises whether the word might be related to (or even derived from) Armenian *barbar* „id.“. Of course the Georgian text can in no way be taken to be translated from the existing Armenian version, which is much more verbose than all the others and has the appearance of a secondary metaphrasis. On the other hand, there are some indications that the existing Greek version was not the immediate basis for the older Georgian redaction either. This can be seen, e.g., in Chapter IV where Eustratius is introduced for the first time; here, the Greek term σκρινιάριος reflecting Latin *scriniarius* „record-keeper“, is rendered as such in the later redaction (სკრინიარი with the extra explanation „which is a chartophylax“, რომელ არს ხარტოფილაკი) but missing in the older one which has only რ(ომე)ლსა აქუნდა ჴელმწიფება დივანთა ზ(ედ)-ა corresponding to ὑπάρχων τάξεως; at the same time, it stands a bit closer to the Armenian version in reporting that Eustratius was a relative of Lysias the Duke. For illustration, the versions are once again contrasted in Table VII.

¹ The information does appear in Chapter XIII where we read Էւստրատիոս անունեալն Կիրիկոս; cf. Table IV with n. 59 above. *Kyrisikēs* is not an Armenian name form in its own right but a Greek rendering of *Tēr Youwsik* which appears in the corresponding passages in the Armenian synaxary (Yaysm. 1834: 287a, ll. 1–2; 287b, ll. 20–21 / Bayan 1924 / 1974, 35, 6; 37, 13–14).

Table VII: Beginning of Chapter VII					
PG 116, 469C, ll. 9–11	Flor. Cas. 195a, ll. 3–5.	Vark' 437, ll. 18–20	Ivir. georg. 17, 141va, l. 16 – 141vb, l. 2	Ivir. georg. 2, 114rb, ll. 20–28	Sin. 11, 36r, ll. 9–15; A-95, 539rb, ll. 11–21
Τούτων οὐτὼ γυνομένων	<i>His ita fient- ibus;</i>	Այսոցիկ այսպէս եղելոյ,	ხ(ოლო) რ(ა)ჟ(ამ)ს ესე ყ(ოვე)- ლი ესრეთ იქმნებოდა :		შა ვ(ითა)რ საქმჳ (საქმეჲ Sin. 11) ესე აღესრულე- ბოდა
Εὐστράτιος τις ·	<i>eustratius quidam</i>	Եւստռատիոս ոմն	მაშინ (მას ჟამსა შ(ინა) Ivir. 2) იყო კ(ა)ცი ვინმე (ვინმე კ(ა)- ცი Ivir. 2) სახელით ვესტრა- ტი :	იყო ვინმე მათ ჟამთა კაცი ქ(რისტ)ეანეჳ (ქრისტ)იანეჳ Sin. 11) რ(ომე)- ლსა (ჟ(ომე)- ლსა Sin. 11) სახელი (< Sin. 11) ერქუა ვესტრატის ¹	
σκρινάριος τῆς δοουκικῆς ὑπάρχων τάξεως, καὶ πρωτεύων ἐν αὐτῇ τῷ τότε χρόνῳ,	<i>scriniari- us eodem tempore ordinis ex- tans ducalis primarius;</i>	իշխան գոյով յամին յայնմիկ, ի դասուց բգեշխն Լիուսիասայ,	(+ პატივითა Ivir. 2) სკრინი- არი : დუქსობისა (დუქსობი- საჲ Ivir. 2) პატივით (< Ivir. 2): რ(ომე)ლ არს ხარტოფილაკი : და წინამძღუარი იყო (+ ს(ა)- ქმესა Ivir. 2) მას შ(ი)ნა : მას (< Ivir. 2) ჟამსა (ჟ(ა)მის(ა)სა Ivir. 2)		რ(ომე)ლსა აქუნდა (აქვნდა A-95) ველმნიფე- ბაჲ დივანთა ზ(ედა) : და იყო იგი ლუ- სია დუქსისა გუნდთაგანი და აქუნ (აქვნდა A-95) ველმნიფებასა მას შინა ჟამი მრავალი
ἀνὴρ θεοσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεόν...	<i>vir eximius et timens deum;</i>	այր աստուածապաշտ և երկիւղած յԱստուծոյ	კ(ა)ცი ლ(მრ)თის მსახური და მოშიში ლ(მრთისა)ჲ :		და (შა A-95) იყო კაცი იგი (< Sin. 11) გონ- იერი და ლ(მრ)- თის მოშიში...

This raises the question whether both the Armenian and the older Georgian version derive from a common Greek source no longer existing today,² which might have

¹ Corrected prima manu from ვესტრატის in Sin. 11.

² Cf. note 54 above as to the question of the Greek legend being metaphrastic. A multilingual edition of

had a word form related to Armenian *barbar̄* that yielded Georgian *barsaboni*. This might have been the Greek word βάρβαρος „non-Greek, foreign, barbarous“,¹ which often appears with words meaning „language“ or „idiom“ such as γλῶσσα, φωνή, or διάλεκτος.² Considering the shape of Georgian *barsaboni*, the closest forms would be βάρβαρον (acc.sg.masc., nom.acc.sg.ntr.) or βαρβάρων (gen.pl.); as βάρβαρος is a two-gender adjective, the accusative form βάρβαρον can combine with all the feminine nouns mentioned as in πρὸς τὴν βάρβαρον γλῶσσαν (Gregory of Nyssa, Epistle 14, 6, l. 4), βάρβαρον φωνήν (Flavius Arrianus, Alexandri anabasis 1, 26, 4, l. 6), or περὶ βάρβαρον διάλεκτον (Epiphanius, Panarion 1, 400, l. 14 = Irenaeus, Adversus haereses 1, ProL, 1, l. 50), but combinations with the genitive plural in the sense of „language of foreigners“ also occur as in γλώσση βαρβάρων (Eusebius, De laudibus Constantini 17, 9, l. 7), τῇ τῶν βαρβάρων φωνῇ (Johannes Chyrostomus, In epistulam i ad Corinthios, PG 61, 300, l. 31), or τὰς βαρβάρων φωνὰς μὴδὲ διαλέκτους (Clemens Alexandrinus, Stromata 1, 21, 142.4, l. 3).³

4. For *barsaboni* in both its meanings thus established, „balsam“ and „language, idiom“, we thus arrive at a point of aporia – both seem to be related to their counterparts in Greek (βάλσαμον / βάρβαρον, βαρβάρων) and Armenian (*barbar̄*), but both imply sound changes that are not attested elsewhere if they were borrowed from them. A possible way out might be the assumption of a mutual interference of the two terms (**balsamon-i* and **barbaroni*) which, however, remains hard to corroborate given the discrepancy of meanings.

BIBLIOGRAPHY

Abelean - Yarowt'iwnean 1913: Մովսիս Խորենացու Պատմութիւն հայոց. Աշխատութեամբ Մ[անուկ] Աբեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան. Տփլիս: Արագատիպ Մնացական Մարտիրոսեանցի.

Abuladze 1964: უძველესი რედაქციები ბასილი კესარიელის «ექუსთა დღეთაჲსა» და გრიგოლ ნოსელის თარგმანებისა «კაცისა აგებულებისათჳს». X–XIII სს-ის ხელნაწერთა მიხედვით გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ილია აბულაძემ. თბილისი: მეცნიერება.

Abuladze 1965: სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. IV/1: ლექსიკონი ქართული. ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა ილია აბულაძემ. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

---

the different versions of the legend of Ss. Eustratius and companions is a desideratum of high priority.

¹ For a connection of βάρβαρος with Arm. *barbar̄* cf. Ačařyan 1971, 420a.

² Cf., e.g., Liddell - Scott 1968: 306b.

³ All examples retrieved by a search in the TLG, 26.7.2020.

- Abuladze 1983:** ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები). თბილისი: მეცნიერება.
- Ačařyan 1971:** Հր(այա) Անադյան, Հայերեն արմատական բառարան, Ա հատոր. Երեւան: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն.
- Bayan 1924/1974:** *Le synaxaire arménien de Ter Israel*, publié et traduit par G[eorges] Bayan. V. *Mois de Kalotz* (Patrologia Orientalis, 18/1). Paris: Firmin Didot / repr. Turnhout: Brepols.
- Barsel 1830:** Սրբոյ Բարսի եպիսկոպոսի Կեսարոյ Կապադոկսացոց, նաոք. Վասն վեցոյնայ արարչութեանն. Վենետիկ: ի Տպարանի Սրբոյ Ղազարոյ.
- Bregadze et al. 1976:** ქართული ხელნაწერთა აღწერილობა ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა. ტომი I/2. შეადგინეს და დასაბუქდად მოამზადეს თ[ამარ] ბრეგაძე, ც[იალა] კახაბრიშვილი, თ[ამარ] მგალობლიშვილი, მ[იხეილ] ქავთარია, ლ[ილი] ქუთათელაძე, ლ[ალი] ჯღამაია. თბილისი: მეცნიერება.
- Brockelmann 1928:** Brockelmann C., *Lexicon Syriacum*. Editio secunda aucta et emendata. Halis Saxonum: Sumptibus Max Niemeyer.
- de Lagarde 1866:** de Lagarde P., *Gesammelte Abhandlungen*. Leipzig: Brockhaus.
- Durkin-Meisterernst 2004:** Durkin-Meisterernst D., *Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthian*, Turnhout: Brepols (Dictionary of Manichaean Texts, III/1).
- Ehrhard 1897:** Ehrhard A., „Die Legendensammlung des Symeon Metaphrastes und ihr ursprünglicher Bestand. Eine paläographische Studie zur griechischen Hagiographie,“ in Stephan Ehses (ed.), *Festschrift zum elfhundertjährigen Jubiläum des deutschen Campo Santo in Rom*, Freiburg i. Br.: Herder, 46–82.
- Flor.Cas. 1877:** *Florilegium Casinense ex codice CX*. Appendix to: *Bibliotheca Casinensis seu Codicum Manuscriptorum qui in Tabulario Casinensi asservantur series...*, cura et studio Monachorum Ordinis S. Benedicti Abbatiae Montis Casini, t. III, Mons Casinus: Typographia Montis Casini.
- Frisk 1960:** Frisk H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Band I, Heidelberg: Winter.
- Frisk 1972:** Frisk H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Band III: Nachträge, Wortregister, Corrigenda, Nachwort, Heidelberg: Winter.
- Gabidzashvili 2004:** გაბიაშვილი ე., ქართული ნათარგმნი ჰაგიოგრაფია / Enriko G., Haghiographical (!) works Translated into Georgian. თბილისი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია.
- Gesenius 1962:** Gesenius W., *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, bearbeitet von Frants Buhl (Neudruck der 17. Auflage). Berlin / Göttingen / Heidelberg: Springer.
- Gigineishvili-Giunashvili 1979:** შატბერდის კრებული X საუკუნისა. გამოსაცემად მოამზადეს ბ[აქარ] გიგინეიშვილმა და ელ[გუჯა] გიუნაშვილმა. თბილისი: მეცნიერება (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, 1).
- Gippert - Macé 2018:** Gippert J. - Macé C., „An Armenian Dialogue Written in Greek Script in The Margins of Manuscript Moscow, GIM, Sinod.gr. 156“, *Le Muséon* 131 (2018), 101–140.
- Gippert - Macé forthcoming:** Gippert J. - Macé C., „Further Armenian Marginalia in Greek Script“, to appear in a festschrift, 2021.

- Gvakharia - Todua 1962:** ვისრამიანი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ალექსანდრე გვახარიამ და მაგალი თოდუამ / Visramiani (The Old Georgian Translation of the Persian Poem Vis o Ramīn). Text, Notes and Glossary by Alexander G. and Magali T. თბილისი: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- Henning 1940:** Henning W. B., *Sogdica*. London: Royal Asiatic Society (James G. Forlong Fund, 21) / repr. in *Selected Papers* II, Leiden: Brill 1977, 1–67.
- Hübschmann 1892:** Hübschmann H., „Die semitischen Lehnwörter im Altarmenischen“, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 46, 226–268.
- Hübschmann 1895:** Hübschmann H., *Armenische Grammatik*. I. Theil: *Armenische Etymologie*. I. Abtheilung: *Die persischen und arabischen Lehnwörter im Altarmenischen*. Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- Kekelidze 1957:** კეკელიძე კ., „ქართული ნათარგმნი აგიოგრაფია“, in: ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, V, 115–211.
- Kekelidze 1962:** კეკელიძე კ., „ანტიკის გადმონაშთები ძველი ქართულ ლიტერატურაში“, in: ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან 8, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის დამომცემლობა, 132–142.
- Kochlamazashvili 2009:** კოჭლამაზაშვილი ე., „გიორგი მთაწმიდელისეული თარგმანი წმ. გრიგოლ ნოსელის თხზულების „დაბადებისათჳს კაცისა“,“ ქრისტიანულ-არქეოლოგიური ძიებანი / *Studies in Christian Archeology* 2, 54–235 and 711–712.
- Lewy 1895:** Lewy H., *Die semitischen Fremdwörter im Griechischen*, Berlin: Gaertner.
- Liddell - Scott 1968:** Liddell H.G. - Scott R., *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick Mackenzie and with the co-operation of many scholars. With a supplement. Oxford: Clarendon Press.
- Löw 1881:** Löw I., *Aramäische Pflanzennamen*. Leipzig: Engelmann.
- Melikishvili 1988:** იოსებ ფლავიოსი, მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი. II. ქართული თარგმანის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ნინო მელიქიშვილმა. თბილისი: მეცნიერება.
- Merx 1885:** Merx A., „Proben der syrischen Uebersetzung von Galenus' Schrift über die einfachen Heilmittel“, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 39, 237–305.
- Sharashidze 1954:** საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები (A კოლექცია). IV. შეადგინა ქრისტინე შარაშიძემ. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- Steingass 1963:** Steingass F. J., *A Comprehensive Persian-English Dictionary Including The Arabic Words and Phrases to be met with in Persian Literature*, 5th impression, London: Routledge & Kegan Paul.
- Todua - Gvakharia 1970:** *Vīs va Rāmīn* of Fakhr al-Dīn Gorgānī. Persian critical text composed from the Persian and Georgian oldest manuscripts by Magali A. T. and Alexander A. G. Edited by Kamal S. Aini. Tehran: Iranian Culture Foundation.

- Vardanyan 2008:** [Ստեղլա Վարդանյան,] Ս. Գրիգոր Նիսացի, Տեսություն ի մարդոյն կազմութիւն (յաղագս կազմութեան մարդոյ) / St. Gregory of Nyssa, *On The Making of Man*. Էջմիածին: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Հրատարակչութիւն.
- Vark՝ 1874:** Վարք եւ վկայաբանութիւնք սրբոց. Հատընտիր քաղեալք ի ճարընտրաց. Հատոր Ա. Վենետիկ: ի Տպարանի Մխիթարեանց.
- Yaysm. 1834:** Յայսմաւորք ըստ կարգի ընտրելագոյն օրինակի յայսմաւորաց տէր իսրայէլի, Կոստանդնուպոլիս: ի Տպարանի Պօղոսի Արապեան Ապուշեխցւոց.